

El castell-monestir de Sant Miquel d'Escornalbou.

Aquest article fa una breu revisió de la història d'aquest magnífic indret, així com del personatge que dugué a terme la seva restauració a principis del segle XX, Eduard Toda i Güell. Després de l'adquisició del Castell-monestir per la Generalitat de Catalunya i la Diputació de Tarragona, l'ESCRBCC ha col·laborat activament en la seva recuperació, restaurant part del fons de les col·leccions de gravats, quadres i escultures.

M. Àngels Balliu i Badia. *Professora de Pràctiques de Conservació i Restauració del Document Gràfic de l'ESCRBCC.* mballiu@pie.xtec.es

Amb una situació privilegiada, en un altiplà de la muntanya de Santa Bàrbara al terme de Riudecanyes i controlant tot el Baix Camp, es troba el Castell-monestir de Sant Miquel d'Escornalbou.

L'antic castell, destruït i deshabitat, que havia format part del valiat musulmà de Siurana, ja es troba documentat l'any 1153. Onze anys després, Alfons I el Cast concedia als canonges augustinians el permís de restaurar la fortalesa i aixecar una canonja i una església dedicada a Sant Miquel, sota l'obediència de l'Església de Tarragona. L'any 1580 s'hi instal·laren els

franciscans recol·lectes, fins que el 1686 els franciscans observants hi van fundar un seminari per a les missions americanes. El govern del Trienni Constitucional (1822) intentà suprimir la comunitat, que encara va poder subsistir fins que l'exclaustració del 1835 la va eliminar.

Un terratrèmol a principis del segle XIX, el bombardeig dels carlins, l'abandó i l'espoliació deixaren el lloc en un estat de ruïna deplorable.

L'any 1843 passà a mans privades i fou el 1911 quan l'adquirí Eduard Toda i Güell (Reus, 1855 - Poblet, 1941), diplomàtic i escriptor, amic de Víctor Balaguer, Joaquim Bartrina i homes significatius de la Renaixença Catalana.

Després de diferents destins com a diplomàtic (vicecònsol a Macao, Hong-Kong i Xangai, i cònsol a Egipte, Càller, Hèlsinki i Le Havre), retornà a Catalunya amb una considerable fortuna i s'instal·là a l'antic monestir d'Escornalbou que restaurà totalment de forma molt lliure. De fet, a la dedicatòria que inicia el seu llibre "Història d'Escornalbou", on explica la història de l'indret, des de l'home prehistòric fins a la destrucció del convent, hi diu:

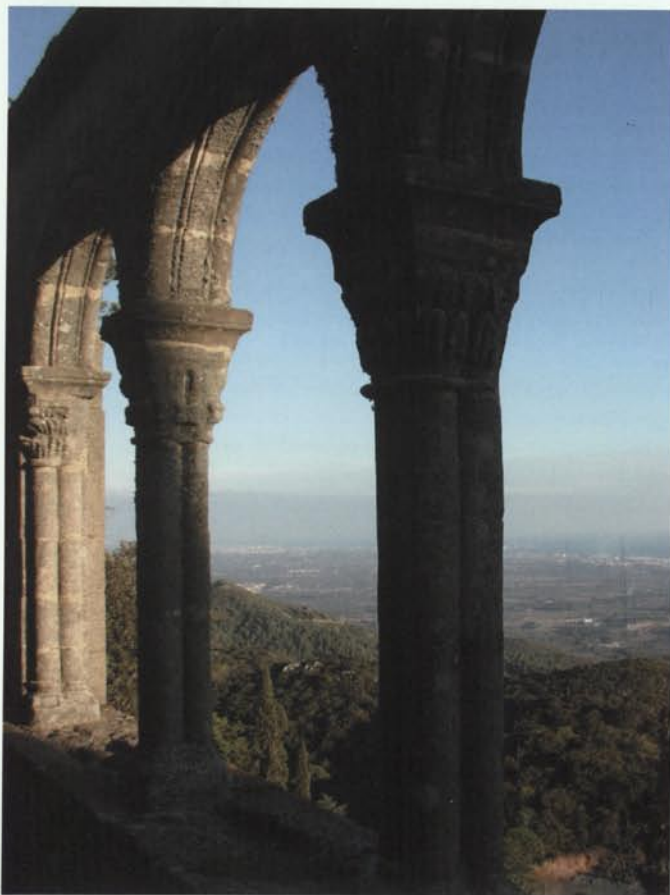
"No fa encara vint anys lo casal d'Escornalbou era un munt de runa. Avuy han ressucitat sos antichs edificis, y al escriure aquestes ratllas acaba de curarse la darrera ferida de las voltas de l'Església.

Fou ànima d'aquesta reconstrucció ma bona mare. En sa madura vellesa visqué a la montanya quan sols hi havia una barraca pera habitarla, y mercés a son esfors pogué veure acabadas las obras que dirigí son admirable sentit practich, y posats a son lloc los vells mobles de las cambras, també recollits per sa activitat incansable.

Pago un deute de pietat dedicant aquest llibre a la memoria de la restauradora d'Escornalbou".¹

Durant la restauració es va suprimir el campanar, el porxo d'entrada i les capelles laterals de l'església. El claustre, desfet ja pels franciscans, es va refer com a galeria en una altra ubicació.

Espectaculars vistes des del porxo del claustre reconstruït (Fotografia: Mª Àngels Balliu).

Sala de la biblioteca on es conserva el fons bibliogràfic particular d'Eduard Toda i Güell (Fotografia: M. Àngels Balliu).

Les torres que adornen el conjunt no tenen res a veure amb l'edifici original. La part més notable és l'església, de pedra rogenca, consagrada el 1240, romànica de transició.

Les directrius que Eduard Toda va seguir en aquesta intervenció no es poden incloure dins de cap escola o teoria concreta de restauració. Cal suposar, que el fet d'establir en aquest indret la seva pròpia residència va fer que la intervenció no seguís cap criteri estricte de retorn als orígens, si no més aviat un tractament escenogràfic.

En el Castell-monestir que va esdevenir, doncs, una residència de caire senyorial, hi aplegà interessants col·leccions de ceràmiques, objectes de vidre, gravats, quadres, escultures, etc. També hi va establir una notabilíssima biblioteca i va ser visitat per les personalitats catalanes més importants de l'època. D'altra banda, donà importants col·leccions de diverses temàtiques (numismàtica, objectes egipcis, escrits i llibres), adquirides durant les seves estades a l'estranger, a diverses entitats, museus, arxius i biblioteques.²

A part de la seva carrera de diplomàtic, cal parlar de la seva faceta d'escriptor i col·laborador en publicacions de l'època,³ sempre implicat en l'estudi i difusió de la cultura catalana, a més de participar i ser membre de nombroses institucions culturals.⁴

L'any 1926 cedeix el monestir al bisbat de Tarragona, reservant-se l'usdefruit, tot i que els últims anys de la seva vida els passà al monestir de Poblet, que des de sempre havia tingut un especial interès per a ell. Allà va formar part del Patronat de Poblet, que portà a terme la restauració del monestir.

Finalment l'any 1943, Sant Miquel d'Escornalbou tornà a passar a mans privades fins que, el 1983, fou adquirit per un consorci de la Generalitat de Catalunya i la Diputació de Tarragona.

A partir de 1990, des de l'Oficina de Gestió de Monuments, depenent de la Direcció General del Patrimoni Cultural de la Generalitat de Catalunya, s'estudia la recuperació i promoció del monument, iniciant un treball ininterromput durant deu anys.

Les actuacions han contemplat els diferents aspectes perquè aquesta intervenció global de tot el conjunt permeti ampliar les zones visitables i facilitar un recorregut entenedor i didàctic d'una època i estil de vida determinats.

Era imprescindible començar per l'arranjament dels accessos al Castell-monestir, seguint amb la consolidació de l'estructura, la reforma de les instal·lacions dels edificis, la rehabilitació dels espais, la restauració de les col·leccions d'obres d'art, i la dotació de nous equipaments.

Els béns del Castell-monestir es van inventariar, la qual cosa va permetre establir un pla estratègic, prioritzant la restauració de les obres més malmeses per tal de poder establir una adequació museogràfica dels espais, reordenant els objectes i les col·leccions.

L'ESCRBCC ha participat activament des de 1993 en la restauració de molts dels objectes que formen part del fons de Sant Miquel d'Escornalbou. Les peces es van seleccionar segons la tipologia del seu suport i els elements sustentats, i es van distribuir entre els tallers de restauració de les especialitats que s'imparteixen a l'Escola.

Habitació d'estil imperi amb la col·lecció de gravats "Costumbres del Universo", alguns d'ells restaurats per l'especialitat de Conservació i Restauració del Document Gràfic de l'ESCRBCC (Fotografia: M. Àngels Balliu).

Els alumnes de l'especialitat de Conservació i Restauració del Document Gràfic, al llarg de sis cursos, han restaurat un total de trenta-nou gravats⁵ emmarcats dels segles XVIII i XIX, entre estampes calcogràfiques, xilografies i litografies, moltes d'elles acolorides, i de temàtiques diverses: paisatges (la majoria de les comarques tarragonines), escenes religioses, costumistes, retrats, etc.

El mal estat de conservació de les peces i la necessitat d'intervenció directa eren un imperatiu per possibilitar la seva adequada conservació.

Les alteracions més freqüentment observades en els gravats foren la brutícia acumulada al llarg del temps, l'atac d'insectes i microorganismes que havien produït en molt casos pèrdues de suport i l'aigua que havia estat la causant d'importants taques, aurèoles, ondulacions i tensions.

En algunes de les obres, l'esgrogueïment i enfosquiment del paper era molt evident i molest estèticament. El motiu era l'acidificació, deguda per causes intrínseques per la pròpia composició del paper, o la majoria de vegades, pel contacte directe de suports molt àcids utilitzats en els emmarcats antics (fustes i cartons).

Les causes globals d'aquestes alteracions es van establir en l'estat precari que es trobava la totalitat de les instal·lacions de l'edifici on estaven exposades o emmagatzemades, afectant la majoria de les col·leccions (quadres, mobles, tapisseries, etc.).

Així, doncs, després d'identificar les causes de les diverses alteracions i establir un diagnòstic, es van determinar els tractaments més adequats i l'aplicació dels processos i tècniques d'intervenció per a la seva correcta conservació.

Aquestes intervencions han estat degudament documentades mitjançant fitxes, memòries tècniques i documentació fotogràfica, i han permès l'aplicació dels continguts del disseny curricular de l'assignatura.

La col·laboració de l'ESCRBCC amb el Castell-monestir de Sant Miquel d'Escornalbou ha permès treballar un conjunt d'obres procedents d'una mateixa ubicació, i el fet que formin part d'un recorregut visitable ha suposat pels alumnes un exercici força interessant a l'hora de fer una elecció i unificació dels criteris d'intervenció i presentació.

El procés global d'intervenció ha contemplat tant la restauració de l'obra com l'adequació, pel que fa a criteris de conservació, sistema de protecció o emmarcat original.

També ha estat possible la col·laboració d'altres especialitats de l'Escola. L'especialitat de Conservació i Restauració de Pintura ha restaurat vuit olis sobre tela, de diverses temàtiques (paisatges, retrats i escenes religioses).

L'especialitat de Conservació i Restauració d'Escultura ha restaurat tres figures religioses de fusta policromades i l'escultura de pedra calcària del segle XIV, coneguda com a "Verge de Santa Maria d'Escornalbou".

Museogràficament, la reordenació d'aquestes obres a les dependències ja rehabilitades s'ha establert, en primer terme, intentant mantenir-ho com es trobava originalment en l'època d'Eduard Toda, i en segon lloc, segons l'estil del mobiliari de les sales. Així trobem, per exemple, les sales d'estil Imperi i d'estil Isabelí, o la sala d'estil Fernandí.

Quant a mesures de conservació, s'han adequat les sales introduint sistemes de seguretat contra robatoris i incendis, i realitzant un control climàtic amb lectures de temperatura i d'humitat relativa, corregint l'excés d'aquesta, si cal, amb deshumidificadors.

Actualment, de tot el conjunt és visitable l'església, l'àmbit del claustre, la sala capitular i la part del castell-residència anomenada "Ala Nova", inaugurada l'estiu passat. El 27 d'octubre de 2001 s'inaugurà oficialment la Biblioteca, on es conserva el notable fons de la col·lecció bibliogràfica particular d'Eduard Toda, localitzada al primer pis de "l'Ala Conventual", que s'espera obrir properament al públic, completant així el recorregut per totes les dependències.

Aquesta intervenció de restauració global del Castell-monestir de Sant Miquel d'Escornalbou ha permès que aquest indret, declarat ja Monument el 1949, hagi recuperat la seva dignitat i sigui molt recomanable la seva visita, sense oblidar que forma part d'un interessant recorregut pel patrimoni arquitectònic de les comarques tarragonines, que inclou el castell de Miravet (segle XIV), la cartoixa d'Escaladei (segle XII-XVII), i el monestir de Santes Creus (segle XII-XIV).

BIBLIOGRAFIA

Luis ALONSO FERNÁNDEZ, *Museología y Museografía*, Barcelona: Ediciones del Serbal, 1999.

Núria DE DALMASES, Antoni JOSÉ I PITARCH, *L'època del Cister, s.XIII*, Barcelona: Ed. 62, 1985 (Història de l'art català, II).

Eduard TODA I GÜELL, *Historia d'Escornalbou*, Tarragona: Royal Societat Arqueològica, 1926 (reeditat a Reus: Edicions de Centre de Lectura, 1984).

Rosa VIVES, *Del Cobre al Papel*, Barcelona: Icària, 1994.

NOTES

¹ Eduard TODA I GÜELL, *Historia d'Escornalbou*, Tarragona: Royal Societat Arqueològica, 1926 (reeditat a Reus: Edicions de Centre de Lectura, 1984).

² Museo Arqueológico Nacional, Museu Víctor Balaguer, Institut Municipal d'Història de Barcelona, Biblioteca del Congrés de Diputats, Centre de Lectura de Reus, Biblioteca del Monestir de Montserrat, Biblioteca de Catalunya i Institut d'Estudis Catalans.

³ Va publicar nombrosos llibres d'història, guies, reculls bibliogràfics, estudis egipciològics i articles a "La Il·lustració Catalana" i "La Renaixença".

⁴ L'Institut d'Estudis Catalans, la Comissió de Monuments Històrics i Artístics, el Patronat de Santes Creus, la Societat Arqueològica de Tarragona i l'Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona, entre altres.

⁵ Avui en dia s'usa habitualment el terme "gravat" per parlar de la imatge ja traslladada de la matriu (metall, fusta, pedra, etc.) al paper, encara que seria més específicament correcte parlar "d'estampa". Amb el temps, el terme "gravat" ha estat acceptat internacionalment, fins i tot referint-se a la serigrafia.

⁶ Segons el decret del 22 d'abril (BOE 5-5-1949), pel qual es protegeixen tots els castells d'Espanya. Posteriorment, segons la nova llei 16/1985 del 25 de juny del *Patrimoni Històric Espanyol* (disposició especial segona) passà a ser "Bé d'Interès Cultural".

Zona de pas de l'Ala Conventual amb mobiliari d'estil imperi i gravat de l'època (Fotografia: M. Àngels Balliu).